

Hasan Spiker. *Things as They Are: Nafs al-amr and the Ontological Foundations of Objective Truth*. Abu Dhabi: Tabah Foundation, 2021, 228 sayfa.

Muhammet Maşuk Aktaş

İstanbul Medeniyet Üniversitesi

19340406006@ismu.edu.tr

orcid: 0000-0002-0907-4589

Nefsü'l-emr problemi öncelikle epistemoloji ve metafizik ile ilişkili olup İslam düşüncesinin tüm ekollerinin ele aldığı ve farklı teoriler geliştirdiği bir konudur. Hasan Spiker'ın 2017 yılında yayınladığı bu eser *nefsü'l-emr* konusunda yazılmış ilk, kapsamlı müstakil çalışmadır. 2021 yılında gözden geçirilip düzenlenen eserin bazı bölümlerinde yeni kısımlar ve tartışmalar eklenmiştir.¹ Kitap belli bir ismi merkeze almaksızın müteahhir dönem İbn Sînâcılık, geç dönem kelam ve Ekberîlik geleneklerinin tamamının konuya epistemik ve metafizik yaklaşımlarını göstermek istemektedir. Yazar, konunun anlaşılması için Batı düşüncesinin önemli isimlerine ve epistemolojide ele alınan birçok tartışmaya da çalışmasında yer verir. Kitap dört bölümden oluşmaktadır.

“Nafs al-Amr and the Possibility of Objective Truth: An Introduction to the Problem” adını taşıyan ilk bölüm “Nafs al-Amr and the Meaning of ‘Objectivity’, ‘Difficulties for Nafs al-Amr in the Context of Various Sciences’ ve “Nafs al-Amr in Logic, Epistemology, and Metaphysics” alt başlıklarından oluşur. Bu bölümde *nefsü'l-emr* konusunun önemine vurgu yapan Spiker, bu konunun ihmal edilmesi durumunda, erken modern dönem sonrası Batı felsefesinin içine düştüğü solipsist düzeydeki öznel bakışın felsefi olarak neden tehlikeli olduğuna işaret eder. Bu bağlamda yazar, kelam gibi külli ilimlerin modern bilim ışığında “yenileme” girişimlerinin de neden İslâmî ilimlerin üzerinde bulunduğu zemini yıkıcı nitelikte olduğunu belirtir. Bu durumu açıklamak için İslam düşüncesinde doğruluk teorisine karşılık gelen *nefsü'l-emr* anlayışının belagat, fıkıh, usul-i fıkıh, tefsir, mantık, kelam ve tasavvuf gibi disiplinlerle iç içe olduğuna değinir. Dolayısıyla

¹ Yeni eklenen kısımlar için bkz. Hasan Spiker, *Things as They Are: Nafs al-amr and the Ontological Foundations of Objective Truth*, Abu Dhabi: Tabah Foundation, 2021, s. 23-4, 40-52, 85-6, 117-37.

yeterli teorik zemin inşa edilmeden İslam düşüncesinin doğruluk ve metafizik iddialarının tamamından vazgeçmek, bu disiplinlerin tamamının da işlevsiz ve anlamsız hâle dönüşmesini ifade eder. Yazar, sonrasında dış ve zihnî varlık tarzlarının *nefsü'l-emr* ile ilişkisine ve her birinin kapsamına değinir ve bu kavramlar hakkında farklı ekoller çerçevesinde incelemesini sürdürür. Ardından *nefsü'l-emr* nazariyesinin felsefenin farklı disiplinleriyle olan ilişkisine temas eder.

“The Study of Things as They Are in Themselves: History and Method” adlı ikinci bölüm “Nafs al-Amr and the Proposition”, “Truth and Things as They Are: Historical Sketches”, “Logical, Epistemological, and Metaphysical Propaedeutics”, “The Predicative Scope of Nafs al-Amr”, “Real and Relational Composite Quiddities” alt başlıklarından oluşur. Bu bölümde genel olarak *nefsü'l-emr*’in mantık ve epistemoloji ile ilişkisi incelenir. Önergeleri mutabakat bağlamında inceleyen yazar, ardından doğruluk teorilerinin, Platon’dan başlayarak tarihsel arka planını betimler. Ayrıca *nefsü'l-emr* teriminin İslam dünyasındaki kökenleri ve dönüşümü hakkında da birtakım tespitlerde bulunur. Spiker, doğruluk kriterinin İslam dünyasında nasıl ele alındığına geçmeden önce Latin dünyasında doğruluk tartışmasının nasıl incelendiğine değinir. Bu bağlamda Anselm (ö. 1109), Auvergneli William (ö. 1249), Thomas Aquinas (ö. 1274), Bonaventure (ö. 1274), Duns Scotus (ö. 1308) ve Ockhamlı William (ö. 1347) gibi orta çağ Latin dünyasının önemli düşünürlerinin doğruluk tartışmalarını hangi açıdan ele aldıklarını kısaca izah eder. Araştırmacıya göre zikredilen düşünürlerin tamamı “Nasıl biliriz?” sorusuna Augustine’nin (ö. 430) “İlahi aydınlanma” teorisiyle cevap vermiştir. Bu teoriye göre en yüksek gerçeklik olan Tanrı’dan pay aldıkça diğer nesnelerin gerçekliğinden bahsedilebilir. Tanrı dışındaki gerçekliklerin bilinmesi de ancak İsa’nın zihinleri “söz” ile aydınlatmasıyla mümkündür. Bilginin imkânını açıklayan “İlahi aydınlanma” teorisinin nasıl anlaşılacağı noktasında ise bu düşünürler oldukça farklı görüşlere sahiptirler.

Spiker bu özetini yaptıktan sonra Latin Hristiyan dünyasındaki doğruluk tartışmalarının modern felsefedeki tartışmalara ne ölçüde yön verdiğine işaret eder. Bu bağlamda Descartes (ö. 1650), Gassendi (ö. 1655) ve Locke (ö. 1704) gibi düşünürlerin gerçeklik hakkında ortaya koydukları teorik tartışmaları inceler. Spiker’a göre Latin Ortaçağ’dan tevarüs edilen problemlerle uğraşan bu isimlerin ortaya koyduğu felsefi birikim Batı düşüncesini iki uca savurmuştur: Humecu şüphecilik, Kantçı sözde idealizm. Konudan sapma pahasına (s. 39) Kant’ın (ö. 1804) doğruluk anlayışına değindikten sonra *Kritik*’in temellerinde tutarlılığı doğruluk kuramı bulunduğunu belirtir (s. 41). Kant’ın bilgi anlayışını zaman-mekân görüşü ve kategoriler anlayışı çerçevesinde betimleyen yazara göre Kant, bir yandan ger-

çeklik ile zihin arasında katı çizgiler çekmesi öte yandan zihnin işleyişini apriori kavramlar ve ilkeler üzerinden açıklaması bir çelişkidir. Spiker'ın tespitine göre hem epistemolojik zorunluluk hem de ontolojik ihtimal/ imkân varsayan bu teori paradoksal bir noktaya varmaktadır. Bu noktada Spiker, "Sentetik apriori bilgiler nasıl olanaklıdır?" sorusundan hareketle Kant'ın saf matematik ve doğa bilimlerini temellendirmesini inceler ve buradan hareketle metafiziğin elenmesine giden süreci ele alır. Yazara göre Kant felsefesinin en zayıf yönleri, zihne verilen temsillerin ait olduğu çoklu uzayının açıklanamamasıdır. Spiker Kant uzmanı W. H. Walsh'dan yaptığı alıntılar ile Kant'ın "sezgisiz düşüncelerin boş" olduğu yönündeki kabulünün tutarsız olduğunu belirtir. "Kategoriler vardır" ve "Sezgiler ile düşünceler bilgide işbirliği yapar" gibi önermeler Kantçı dizgede kesinlikle doğru olmasına rağmen, Walsh'ın belirttiğine göre bu önermeler sezgiye dayanan düşünceler değildir. Kant'ın iç tutarlılığını benzer şekilde sorgulamaya devam eden Spiker bu sayede içinde bulunduğumuz post-gerçeklik çağının temellerinde bulunan Kantçı felsefi kabulleri zayıflatmayı hedefler görmektedir.

Doğruluk kriteri tartışmaları bağlamında zikrettiği Augustine'nin "İlahi aydınlanma" teorisinden Kant'ın öznede inşa edilen nesnellik anlayışına kadar batı düşüncesinin genel bir panoramasını çıkaran yazar, bundan sonraki başlıkta tekrar İslam düşünürlerinin konuya nasıl yaklaştığına yer verir. Spiker, Fahreddin er-Râzî'nin (ö. 606/1210) zihni varlık anlayışını açıkladıktan sonra *nefsü'l-emr* konusunda ilk müstakil eserin müellifi Tûsî'nin (ö. 672/1274) görüşlerine yer verir. Müteahhir dönemdeki *nefsü'l-emr* tartışmalarındaki önemli rolü sebebiyle Tûsî'nin *nefsü'l-emr* hakkındaki risalesini İngilizceye tercüme edip risaledeki yedi önermeyi tek tek tahlil eder (s. 56-8). Bundan sonra Spiker, yine sonraki döneme etkisi sebebiyle Cürcânî'ye (ö. 816/1413) ait olduğu iddia edilen risaleyi bölüm bölüm İngilizceye aktarır şerh eder (s. 61-7). İkinci bölümün son başlığında ise *nefsü'l-emr* konusunun mahiyet tartışmaları ile ilişkisini ele alır.

Latin Hristiyan dünyasından erken modern döneme kadar olan doğruluk yapıcı tartışmalarına yüzeysel şekilde de olsa yer veren Spiker, bir felsefi problem olan doğruluk kriterinin tarihsel dönüşümünü anlatırken önemli bir noktaya temas eder: İslam dünyasındaki doğruluk tartışmaları, hem Hristiyanî teolojinin ilham verdiği epistemolojinin hâkim olduğu Latin dünyasının kabullerinden hem de bu kabullerle yüzleşerek muhake-meye giren erken modern dönem tartışmalarından farklılık arz etmektedir. Yazara göre İslam dünyasında üretilen *nefsü'l-emr* anlayışları, günümüze kadar devam eden Kant'ın neden olduğu felsefi yanlış anlamalara çözüm olacak niteliktedir (s. 40).

“Abstract Objects and Metaphysical Necessity” adlı üçüncü bölüm “Taftâzânî on Nafs al-Amr Known and Unknowable”, “The Road to Taşkoprüzade’s Synthesis: Qūshjî, ‘Alā’uddîn, and Dawānî”, ve “‘Where Then Are They?’ Ibn Bahā’uddîn on Intelligible Entities” alt başlıklarından oluşur. Bu bölüm, *nefsü’l-emr* konusunun metafizik ile ilişkisi üzerinde durmaktadır. Bu bölümde müellif, Teftâzânî (ö. 792/1390), Ali Kuşçu (ö. 879/1474), Devvânî (ö. 908/1502), İbn Bahâeddin (ö. 958/1551) ve Taşkoprüzâde’yi (ö. 968/1561) merkeze alarak müteahhir dönem kelamına ait ontoloji (*el-umûru’l-âmmе*) tartışmalarında *nefsü’l-emr* teorisinin nasıl kullanıldığını farklı kaynaklardan hareketle göstermeye çalışır. Bu tartışmalar bağlamında *nefsü’l-emr* konusunun *aynî/asîl* ve *zillî/gayr-ı asîl* varlık alanlarıyla ilişkisi ve farklı düşünürlerin ayrıntı tartışmalarından kaynaklanan yeni teorik sorunlara işaret eder. Mümkün varolmayanlar, imkânsız kavramlar, çelişmezlik ve sırf ma’dûm gibi kavramlar hakkındaki önermelerimizin imkânı ve doğruluğunun kriteri bu bölümde ele alınır. Bölümün sonunda Spiker, *nefsü’l-emr* konusunun metafizik ile olan ilişkisini, İbn Bahâeddin’in varlık mertebeleri görüşüyle bağlantılı şekilde inceler.

“Nafs al-Amr and the Exemplary Forms of Cognition” adlı dördüncü bölüm “Qaysarî and Nafs al-Amr as the Immutable Archetypes”, “Transcending the Transcendental: ‘Metaprinciples’ and the Henological Ascent”, “A Short Excursus on Unity and Being”, “Metaprinciples and Transcendentals in Nafs al-Amr”, “Taşkoprüzade’s Solution and Synthesis” ve “Later Developments and Notes on the Subalternation of the Sciences” alt başlıklarından oluşmaktadır. Son bölümde müellif, *nefsü’l-emr* tartışmalarının tasavvufî zümre içinde nasıl ele alındığını göstermeye çalışmaktadır. Bu bölümdeki tartışmalar temelde Davud Kayserî (ö. 751/1350), Cürçânî, Molla Fenârî (ö. 834/1431), Molla Câmî (ö. 898/1492) ve kısmen Taşkoprüzâde etrafında şekillenmektedir. Bu bölümün tartıştığı temel hususlardan biri de Ekberî gelenekteki *mutlak varlık* kavramının *nefsü’l-emr* ile olan ilişkisidir. *Şehâdet* alemi, *misâl* alemi, *ervâh* alemi, *ayân-ı sâbite* ve Sırf Varlık (*el-vücûdu’s-sırf*) olarak Tanrı bu bölümde ele alınan konulardandır. Sufilerin varlık anlayışını incelemek için Spiker bu bölümde *hâriciyye* önermelerin ne olduğunu ayrıntılı bir şekilde tartışır. Sadreddin Konevî’nin (ö. 673/1274) düşüncesinden hareketle *nefsü’l-emr* konusunu *umûr-u âmmе* ile ilişkisini irdelerken doğruluk-gerçeklik bağlamında konuya işaret eder. Bu hususta önermelerin doğruluğu tartışması, imkân kavramının anlamı ve felsefi uzantılarının ele alındığı bir kısma dönüşür. *Umûr-ı âmmе* meselelerinin incelenip imkân kavramının değerlendirilmesi bundan sonraki başlıkta varlık ve birlik sorunları bağlamında ele alınır. “Nesnenin birlik hâlinde varolmasını temin eden durum nedir?” sorusunu irdeleyen araştır-

macı, Ekberî geleneğin *ayân-ı sâbite* ve *taayyün* mertebeleri teorilerinden hareketle bir açıklama geliştirir. Bu başlığın sonunda Spiker, metafiziğin asıl probleminin birlik olması gerektiğini ve –en azından İslam düşüncesi içinde– kendinde varlık tartışmalarının ana gövdeyi oluşturmadığını ifade eder. Birlik probleminin metafiziğin merkezinde bulunması durumunda *nefsü'l-emr*'deki nesnelere nasıl bireyselleştiği sorusu akla gelmektedir. Yazar bu soruyu da sufi çerçeve üzerinden tartışır. Ardından *zuhûr* mertebeleri ve mahiyetlerin oluşumu bağlamında Taşkoprîzâde'nin düşüncesini özetleyerek onun farklı düşünce ekolleri arasında uyumu temsil ettiğine işaret eder.

Genel olarak bu şekilde özetleyebileceğimiz bu çalışma, alanda yazılan diğer eserlerden şu dört özelliğiyle öne çıkar: I) Zengin kaynakçası: Spiker konuyu çok sayıda klasik kaynaktan istifadeyle ele almıştır. Üstelik bu eserler, Batı düşüncesiyle kurulan paralellik ve farklılıklar üzerinden de bir incelemeye tabi tutulmuştur. II) Geniş perspektif: Yazar, *nefsü'l-emr* konusunun mantık, ontoloji, epistemoloji ve tasavvuf disiplinlerinde ele alınış tarzını göstermeye çalışmıştır. Buna ek olarak *nefsü'l-emr* konusunun sadece bu disiplinlere has olmadığını göstermek amacıyla *nefsü'l-emr* meselesinin belagat, tefsir, fıkıh ve fıkıh usulü gibi dinî ilimlerde nasıl ele alındığını kısa alıntılar yardımıyla da olsa incelemiştir. Ayrıca doğruluk kriteri olan *nefsü'l-emr* ile Batı düşüncesi arasında yaptığı karşılaştırmalar ilerleyen dönemde bu alanda yapılacak çalışmalara yol gösterecek niteliktedir. III) Farklı düşünce ekollerine vukufiyet: Yazar bu çalışmasını belli bir düşünür veya düşünce ekolüyle sınırlamayıp kelam, felsefe ve tasavvuf gibi teorik gelenekleri dikkate alarak bir *nefsü'l-emr* anlatısı sunmuştur. IV) Bütünlüklü çerçeve: Spiker, bulgularını bütünlüklü bir anlatı içerisinde ifade etmektedir. Konu sınırlandırması yeterince yapılmayan eserlerin bulguları genellikle salt nakil intibai uyandırır da bu çalışmanın bütünlüklü çerçevesi, metnin takibini oldukça zevkli bir hâle getirmiştir. Ayrıca bütünlüklü çerçevesi sayesinde, diğer düşünce tarihçilerinin de kitaptan kolaylıkla istifade edebileceklerini belirtmek gerekir.

Kitap, bu olumlu özelliklerine rağmen bazı eksiklikler de barındırmaktadır: I) Spiker, *nefsü'l-emr* teorisini birçok yerde sözlük anlamıyla “kendinde şey” olarak açıklamıştır. Yazarı bu şekilde yorumlamaya iten temel sebep, muhtemelen, müteahhir dönemin klasik metinlerinde geçen “fi haddi zâtihi” ifadesidir. Ancak bu terimin teknik anlamı, önermenin nasıl kurulacağı sorunuyla paralel olarak *akdü'l-vaz'* ve *zâtu'l-vaz'* meseleleriyle bağlantılıdır. Bu ilişkiye işaret etmeden *nefsü'l-emr* incelemek, konunun sınırlarının daralmasına sebep olmuştur. II) Yazar, *nefsü'l-emr* ile mahiyet arasındaki ilişkiyi, genellikle tümeller sorunu etrafında incelemiştir. Mahiyet konusunun önermenin nasıl kurulacağı bağlamındaki mantıksal kö-

keninin incelenmemesi, eserin hüviyetini teorik bir tartışmadan ziyade tarihsel bir anlatıya dönüştürmüştür. Bu durum özellikle Spiker'ın "A Short Excursus on Unity and Being" (Varlık ve Birlik) başlığında anka gibi dışta fertleri bulunmayan nesnelere hakkındaki bilgilerin imkânı hakkında yürüttüğü tartışmaların zayıf kalmasına yol açmıştır. III) Sufi gelenekte varlık tartışmalarının *hâricîyye* önermeler ile ilişkili olduğunu fark eden Spiker, *hâricîyye* önermenin ne olduğundan ziyade onun hangi konularla ilişkili olduğunu göstermeye çalışmıştır. Kısaca Spiker'ın çalışmasının eksik noktasının, *nefsü'l-emr* teorisinin mantıksal zeminini yeterince incelemek olduğu söylenebilir.

Belirtilen eksiklerine rağmen çalışma *nefsü'l-emr* kavramının tarihini göstermesi bakımından önemlidir. İslam düşüncesi üzerine yapılan çalışmalarda *nefsü'l-emr* hakkında yazılan müstakil eserlerin eksikliği dikkat çekicidir. Spiker'ın telif ettiği bu eserin bu boşluğu doldurduğu söylenebilir. Çünkü yazar, önemli bir kavramın zor tarihini yetkin bir şekilde ele almayı başarmıştır. Hem zengin kaynakçası hem de meselenin farklı uzantılarını göstermesi sebebiyle denilebilir ki Spiker'ın çalışması, konuyla derinlemesine ilgilenen düşünce tarihçilerinin kendisinden bigâne kalamayacağı bir metindir.